

СЕКЦІЯ 4 ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ

УДК 33.338

Аванесова Н.Е.
*кандидат економічних наук,
доцент кафедри фінансів та кредиту
Харківського національного університету будівництва та архітектури*

СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ІНДИКАТОРІВ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ОБОРОННОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

У статті запропоновано систему індикаторів економічної безпеки оборонної промисловості економіки України, розглянуто можливості її вимірювання на основі запропонованої системи. Система індикаторів складається із загальних індикаторів розвитку ВПК та фінансово-виробничих індикаторів діяльності підприємств ВПК. Ці індикатори дають можливість аналізувати стан економічної безпеки в динаміці, а також виділяти найбільш проблемні сфери гарантування економічної безпеки вітчизняної оборонної промисловості.

Ключові слова: економічна безпека, військово-промисловий комплекс, систематизація, індикатори, оцінювання.

Аванесова Н.Э. СИСТЕМАТИЗАЦИЯ ИНДИКАТОРОВ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ОБОРОННОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ ЭКОНОМИКИ УКРАИНЫ

В статье предложена система индикаторов экономической безопасности оборонной промышленности экономики Украины, рассмотрены возможности ее измерения на основе предложенной системы. Система индикаторов состоит из общих индикаторов развития ВПК и финансово-производственных индикаторов деятельности предприятий ВПК. Эти индикаторы позволяют рассматривать и анализировать состояние экономической безопасности в динамике, а также выделять наиболее проблемные сферы обеспечения экономической безопасности отечественной оборонной промышленности.

Ключевые слова: экономическая безопасность, военно-промышленный комплекс, систематизация, индикаторы, оценки.

Avanesova N.E. SYSTEMATIZATION OF ECONOMIC SECURITY INDICATORS OF THE DEFENSE INDUSTRY OF ECONOMY OF UKRAINE

In article proposes a system of indicators of economic security, the defence industry of economy of Ukraine, considered the possibility of its measurement based on the proposed system. The system of indicators is divided into two parts: general indicators and the financial performance indicators of enterprises of the military-industrial complex. These indicators allow us to review and analyze the state of economic security in the dynamics, and to identify the most problematic areas of economic security of the domestic defense industry.

Keywords: economic security, military-industrial complex, systematization, indicators, evaluation.

Актуальність теми. Відповідно до ст. 17 Конституції України захист суверенітету і територіальної цілісності України, гарантування її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави [5].

Нині в умовах воєнної агресії економічна безпека держави стає головним фактором збереження української державності, а економічна безпека оборонної промисловості економіки України виходить на перший план, оскільки нині ця галузь стає провідною з точки зору спрямування державних інвестицій, державного замовлення, державного забезпечення діяльності підприємств оборонної промисловості.

Водночас активність держави, яка безумовно призведе до підвищення економічної активності підприємств військово-промислового комплексу (далі – ВПК), потребує того, щоб у цій сфері було гарантовано економічну безпеку, стан якої має бути відповідним чином визначено та оцінено.

Тому актуальною є проблема систематизації індикаторів економічної безпеки оборонної промисловості економіки України, а також можливостей обчислення економічної безпеки у цій сфері української економіки.

Аналіз попередніх публікацій. До проблем, які стосуються сучасного стану вітчизняної оборонної промисловості, зверталися у своїх роботах такі вчені, як В.М. Бегма [1], П.Г. Неботов [8], А.І. Приходько

[10], О.Ф. Сальнікова, Г.П. Ситник [13], І.С. Фанін [14] та ін. На думку дослідників, сучасний стан та умови функціонування вітчизняного ВПК характеризуються безліччю проблем економічного, фінансового, організаційного характеру, які не дають змоги стверджувати, що в цій галузі економіки гарантовано належний рівень економічної безпеки.

Дослідники зазначають, що реформування ВПК має передбачати приведення відповідно до сучасних ринкових вимог усіх учасників виробництва озброєння та військової техніки, а також забезпечення держави механізмами контролю над виробництвом, споживанням і збутом продукції оборонного призначення, здатними ефективно працювати в ринковому середовищі.

Реструктуризація наявних підприємств оборонної галузі повинна бути спрямована на удосконалення їх менеджменту, покращення їх фінансово-економічного стану та забезпечення можливості створення потрібної номенклатури озброєння та військової техніки згідно із замкненими циклами.

Один з можливих способів вирішення проблеми подальшого розвитку вітчизняного ВПК – побудова механізму економічної безпеки галузі на підставі створення системи індикаторів, що сигналізують про виникнення певних загроз.

Безпосередньо питання, які стосуються економічної безпеки на різних її рівнях, досліджували

В.М. Гурнак, О.С. Славінська, В.Є. Ананченко [3], В.Ф. Залунін [4], Д.С. Мацеха [6], Є.О. Мініна [7], Н.О. Рясна [12] та ін. У роботах цих авторів розглянуто нинішні підходи до оцінювання рівня економічної безпеки, запропоновано підходи до вибору критеріїв для визначення її рівня, хоча, як правило, в наукових дослідженнях основний акцент роблять на економічній безпеці підприємства, економічну ж безпеку на мезорівні вітчизняна наука майже не вивчає.

Водночас набутий попередній досвід дає підстави для подальших досліджень. Науковці вважають, що критерії економічної безпеки повинні базуватися не лише на фінансових показниках діяльності, а й враховувати зовнішні можливі погрози, і саме цей підхід може бути засновано для вирішення проблеми, якій присвячено статтю.

Отже, метою статті є систематизації індикаторів економічної безпеки оборонної промисловості економіки України та можливості її вимірювання на основі запропонованої системи.

Виклад основного матеріалу. Економічна безпека у сфері ВПК належить до числа тих проблем, від рішення яких залежить доля тієї чи іншої країни. У наш час гарантування економічної безпеки у цій сфері дозволяє домогтися військового паритету з основним противником, в окремих випадках досягти військової переваги, забезпечивши, тим самим, стабільний і безпечний розвиток держави і суспільства.

Фахівці [1; 8; 10; 13; 14] зазначають, що економічна безпека економічного суб'єкта в умовах сьогодення – це системне поняття, до складу якого входять не тільки економічні індикатори, але й ряд інших показників, які у будь-якому випадку впливають на економічну діяльність підприємств, зокрема на діяльність оборонного комплексу.

Відповідно, індикатори, що описують стан економічної безпеки оборонної промисловості України, на нашу думку, за своєю суттю є показниками, які дають можливість реально оцінити стан галузі з урахуванням сучасної військово-політичної обстановки, потреб Збройних сил України та інтересів підприємств ВПК.

Слід вказати, що нині українська оборонна промисловість здатна виробляти для потреб збройних сил продукцію за такими напрямками: військово-транспортна авіація, ракетні озброєння авіаційної та бронетанкової техніки, високоточні озброєння, танки і броньовані машини, радіолокаційні станції, системи супутникової навігації та електронної протидії, боеприпаси, танкове та авіаційне двигунобудування, військові кораблі та патрульні катери.

На українських підприємствах можуть також виконуватися всі види модернізації і ремонту озброєння та військової техніки, якими оснащені Збройні сили України.

До загальної структури підприємств-виробників продукції військового призначення та подвійного використання належать промислові підприємства, установи та організації авіаційної, космічної, суднобудівної, радіоелектронної, приладобудівної та оборонної галузей промисловості. При цьому у структурі оборонної галузі головними складовими є підгалузі з виробництва бронетехніки, боеприпасів і виробів спеціальної хімії [8, с. 70–74].

Нині зосередження на цих напрямках діяльності вже недостатньо, вітчизняний ВПК має у найкоротший термін перейти до принципово нової моделі виробництва. Розвиток нових технологій суттєво змінює можливості власне зброї та способи її застосування. Високоточні удари, прагнення досягти мети

без широкомасштабних бойових зіткнень, збільшення питомої ваги та значимості застосування невоєнних засобів, подальше витіснення людини з безпосередньої збройної боротьби віч-на-віч з противником – ці та багато інших новинок змінюють і парадигму війни. Особливу роль надають системам розвідки, зв'язку, автоматизованим системам оброблення інформації, управління військами, системам технічного забезпечення та військової спеціального призначення. Ці напрями виробництва майже не представлені в Україні, що безумовно впливає на стан економічної безпеки оборонної промисловості економіки України.

Якщо звернутися до торговельно-економічної складової економічної безпеки ВПК, то в цій сфері України має певні досягнення: у глобальних рейтингах постачальників озброєння на світовий ринок Україна традиційно займає високі рейтинги, а в останні роки експортує продукції військово-промислового комплексу на 1,8–1,9 млрд дол. США, що становить близько 3% від українського експорту [2].

Водночас сьогодні національний ВПК уже не в змозі вирішувати завдання щодо виконання контрактів з поставки військової техніки, про що свідчить хоча б той факт, що у 2010 р. Стокгольмський міжнародний інститут досліджень миру виключив Україну з десятки лідерів у рейтингу експортерів зброї [1, с. 3].

При цьому і в плані внутрішньої економічної безпеки ВПК України має суттєві проблеми: хронічне недофінансування, робота майже на межі рентабельності, відсутність інноваційних розробок нового озброєння та військової техніки при тому, що останні 20 років ВПК України фактично був додатком до російського ВПК, працював у тісній кооперації з росіянами, отримував від росіян інвестиції, технології і т.п. [9].

До проблем галузі слід зарахувати і скорочення дослідно-конструкторських робіт зі створення нової техніки та озброєння (при потребі замінити близько 600 наявних зразків озброєння та військової техніки на нові, у розробці знаходяться лише кілька десятків перспективних напрацювань).

Економічний стан підприємств ВПК характеризується незбалансованістю структури оборонних виробництв, високим рівнем зношеності основних фондів, низькою рентабельністю роботи більшості підприємств, низьким рівнем завантаженості виробничих потужностей. Високий рівень ресурсоспоживання та низька рентабельність підприємств заважають підвищенню конкурентоспроможності їхньої продукції на зовнішніх ринках.

Також для українського ВПК характерні низька інвестиційна привабливість підприємств, ускладнений доступ до кредитних ресурсів, політичні обмеження на доступ до іноземних джерел, підвищення технологічного рівня виробничих потужностей оборонних підприємств. Коефіцієнт оновлення основних виробничих фондів дуже низький – не більше 2,5 % на рік, а це означає зростання технологічного відставання від провідних країн світу. Україна забезпечує себе елементною базою на 3%. Чисельність молодих конструкторів і фахівців, які йдуть на підприємства ВПК та в КБ, складає 0,2–0,3% [1, с. 9–12].

Вітчизняне виробництво озброєння, військової та спеціальної техніки для потреб Збройних сил України, інших військових формувань і правоохоронних органів сьогодні складає лише 5–8% від потенційних можливостей оборонних підприємств. З усієї номенклатури озброєння і військової та спеціальної тех-

ніки, якими оснащені сьогодні Збройні сили України, промисловість виробляє за замкненим циклом вкрай незначну кількість кінцевої продукції (близько 1–2%) [8, с. 120].

Така ситуація призвела до того, що спочатку російської агресії кількість справних літальних апаратів становила 30%, а 70% зенітно-ракетних комплексів вичерпали всі терміни експлуатації (найновіший комплекс 1989 р. випуску). Лише окремі бойові кораблі і катери були технічно справними, а 75% перевищували термін експлуатації. Крім того, 100% бронетанкової техніки потребували негайної заміни [9].

Така ситуація вимагала негайної реакції з боку держави, і у 2015 р. під час прямої агресії з боку Росії показники видатків на розвиток озброєння та військової техніки Збройних Сил України було затверджено на рівні 52,465 млрд грн, що більш ніж у 10 разів вище за аналогічні показники 2014 р. (5,561 млрд грн) [11].

Безумовно, що фінансова підтримка з боку держави є важливим індикатором економічної безпеки оборонної промисловості економіки України, але в цій галузі є й інші індикатори, які свідчать про її стан справ. Вважаємо, що ці індикатори доцільно систематизувати за маркетинговим принципом:

1) загальні індикатори розвитку ВПК, які в принципі характеризують зовнішній контур розвитку українського ВПК;

2) фінансово-виробничі індикатори діяльності підприємств ВПК, які характеризують динаміку господарської діяльності підприємств ВПК, їх результати діяльності, інвестиційну сферу, перспективи розвитку, тобто внутрішню ситуацію в оборонній промисловості.

Аналіз досліджень у сфері оборонної промисловості [1; 8; 10; 13; 14] дозволив автору статті систематизувати індикатори економічної безпеки оборонної промисловості економіки України таким чином (табл. 1).

Наведені вище індикатори можуть оцінити експерти чи група експертів, після чого отриманий результат потрібно порівняти з аналогічним результатом попередніх років, що дасть можливість відстежити динаміку економічної безпеки оборонної промисловості економіки України.

Цей показник (Ібоп) рекомендовано оцінювати за такою формулою (складено автором – Н.А.):

$$I_{\text{бop}} = 100\% / N \times (I_{\text{бo}_1} + I_{\text{бo}_2} + I_{\text{бo}_3} + I_{\text{бo}_4} + I_{\text{бo}_5} + I_{\text{бo}_6} + I_{\text{бo}_7} + I_{\text{бo}_8} + I_{\text{бo}_9} + I_{\text{бo}_{10}} + I_{\text{бo}_{11}} + I_{\text{бo}_{12}}) / N = 100\% / N \times \sum I_{\text{бo}_n}, (\%)$$

де Ібо – значення конкретного індикатора (бали);
N – кількість індикаторів.

Для прикладу продемонструємо, яким чином має працювати запропонована система індикаторів, періодом для оцінки взято 2014 (січень) та 2015 рр. (січень). Оцінку автор статті проводив самостійно на основі аналізу відкритих інформаційних джерел.

Таблиця 1

Індикатори економічної безпеки оборонної промисловості економіки України

№	Назва	Характеристика індикатора	Оцінка (бали)		
			Добре	Задовільно	Незадовільно
Загальні індикатори розвитку ВПК					
1	Індикатор бюджетного фінансування	Характеризує достатність бюджетного фінансування потреб ВПК та можливостей його розвитку	1,0	0,5	0,25
2	Індикатор виконання державного оборонного замовлення	Характеризує загальний стан виконання державного замовлення (обсяги випуску військової техніки та озброєння)	1,0	0,5	0,25
3	Індикатор інноваційності військової техніки та озброєння	Характеризує стан інноваційної діяльності підприємств ВПК, кількість принципів нових розробок, що пропонують підприємства, наукові установи ВПК	1,0	0,5	0,25
4	Індикатор відновлення військової техніки, що перебувала на тимчасовому зберіганні	Характеризує стан відновлення військової техніки	1,0	0,5	0,25
5	Індикатор конкурентоспроможності військової техніки та озброєння в умовах реальних бойових дій	Характеризує якість озброєння в умовах реальних бойових дій порівняно з аналогічними показниками озброєння та техніки противника	1,0	0,5	0,25
6	Індикатор ескортної конкурентоспроможності військової техніки та озброєння	Характеризує динаміку продажів озброєння та військової техніки на зовнішньому ринку	1,0	0,5	0,25
Фінансово-виробничі індикатори діяльності підприємств ВПК					
7	Індикатор оновлення основних виробничих фондів підприємств ВПК	Характеризує динаміку відновлення основних виробничих фондів підприємств ВПК	1,0	0,5	0,25
8	Індикатор технологічного оновлення підприємств ВПК	Характеризує динаміку впровадження нових технологій виробництва на підприємствах ВПК	1,0	0,5	0,25
9	Індикатор державного фінансування діяльності підприємств ВПК	Характеризує стан державного інвестування у сферу ВПК	1,0	0,5	0,25
10	Індикатор людського потенціалу підприємств ВПК	Характеризує динаміку загальної численності та професіоналізму працівників ВПК	1,0	0,5	0,25
11	Індикатор фінансової прибутковості діяльності підприємств ВПК	Характеризує динаміку фінансової результативності діяльності ВПК	1,0	0,5	0,25
12	Індикатор державного контролю за діяльністю підприємств ВПК у сфері промислової кооперації, експорту акціонування, приватизації, інвестування і т.п.	Характеризує стан державного контролю за співпрацею підприємств ВПК з іноземними підприємствами, інвесторами, агентами і т.д.	1,0	0,5	0,25

Таблиця 2

Матриця індикаторів економічної безпеки оборонної промисловості економіки України у 2014–2015 рр.

Рік	Номер індикатора												ΣІбон
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	
Січень 2014	0,25	0,25	0,25	0,25	0,25	0,5	0,25	0,25	0,25	0,5	0,25	0,25	3,5
Січень 2015	0,5	0,25	0,25	0,5	0,25	0,5	0,25	0,25	0,5	0,5	0,25	0,5	4,5
Відхилення	+0,25	0,0	0,0	+0,25	0,0	0,0	0,0	0,25	+0,25	0,0	0,0	+0,25	–

Для того, щоб отримати результати для подальшого оцінювання, з даних таблиці 1 було складено матрицю, яка характеризує стан економічної безпеки оборонної промисловості економіки України у 2014–2015 рр. (табл. 2).

Наведена вище матриця дає можливість аналізувати індикатори як у вертикальному (конкретному), так і горизонтальному (загальному) напрямі.

За допомогою отриманих даних можна розрахувати показник $\Pi_{\text{бон}}$:

$$\Pi_{\text{бон}} 2014 = 100\% / 12 \text{ індикаторів} \times 3,5 \text{ бали} = 29,2\%$$

$$\Pi_{\text{бон}} 2015 = 100\% / 12 \text{ індикаторів} \times 4,5 \text{ бали} = 37,5\%$$

Таким чином, маємо визначити, що у досліджуваному періоді стан економічної безпеки оборонної промисловості економіки України зріс на 8,3%, що, безумовно, не є достатнім з урахуванням сучасної військово-політичної ситуації та потреб Збройних сил України.

Висновки. У статті систематизовано індикатори економічної безпеки оборонної промисловості економіки України, які нині фактично визначають її стан та проблемні моменти. Наведена систематизація дає можливість визначити динаміку зазначеного показника, а також виділити найбільш проблемні сфери гарантування економічної безпеки вітчизняного ВПК.

Отримані таким чином результати мають бути враховані під час розробки стратегічних планів у галузі, в процесі розробки державних програм у сфері ВПК, у процесі планування Державного бюджету України, закупівель озброєння та військової техніки за кордоном.

Це дасть можливість забезпечити Збройні сили України необхідним озброєнням та військовою технікою, підвищити обороноздатність країни, зберегти життя українських військових, які беруть участь у бойових діях на сході країни.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

- Бегма В.М. Військово-технічне співробітництво в умовах глобалізації: український вимір : зб. матеріалів круглого столу / В.М. Бегма ; за заг. ред. О.В. Литвиненка. – К. : НІСД, 2011. – 80 с.
- Гребеник К. Український арсенал: із чим країна може піти на війну [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://forbes.ua/ua/nation/1366648-ukrayinskij-arsenal-iz-chim-krayina-mozhe-piti-na-vijnu>.
- Гурнак В.М. Економічна безпека підприємств транспорту як фактор стабільного задоволення попиту в перевезеннях / В.М. Гурнак, О.С. Славінська, В.Є. Ананченко // Управління проектами, системний аналіз і логістика. Технічна серія. – 2012. – Вип. 10. – С. 410–419.
- Залунін В.Ф. Показники і індикатори економічної безпеки підприємства / В. Залунін // Інноваційна економіка. – 2013. – № 3. – С. 325–328.
- Конституція України від 28.06.1996 // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1996. – № 30. – Ст. 141.
- Мацеха Д.С. Функціональні складові економічної безпеки та показники їхньої оцінки для підприємств легкої промисловості / Д.С. Мацеха // Вісник соціально-економічних досліджень. – 2013. – Вип. 1. – С. 128–133.
- Мініна Є.О. Критерії і показники економічної безпеки підприємства / Є.О. Мініна // Системи обробки інформації. – 2010. – Вип. 3. – С. 57–61.
- Неботов П.Г. Спроможності національного оборонно-промислового комплексу із задоволення потреб збройних сил України в озброєннях і військовій техніці / П.Г. Неботов // Військово-технічна та оборонно-промислова політика України в сучасних умовах : аналіт. доп. – К., 2013. – 112 с.
- Обороздатність України у XXI столітті: виклики, загрози та шляхи їх подолання : парламентські слухання 23 липня 2014 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/zakon/ski7/5session/par_sl/sl2307214.htm.
- Приходько А.І. «Укроборонпром» переорієнтує виробництво / А.І. Приходько // Зарубежное военное обозрение. – 2014. – № 11(812). – С. 89–90.
- Про Державний бюджет України на 2015 рік : Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T140080.html.
- Рясна Н.О. Основні показники соціальної складової економічної безпеки регіону / Н.О. Рясна // Наукові записки Нац. ун-ту «Острозька академія». – 2012. – Вип. 3. – С. 126–133.
- Сальнікова О.Ф. Тенденції розвитку оборонно-промислового комплексу провідних країн світу / О.Ф. Сальнікова, Г.П. Ситник // Аспекти публічного управління. – 2014. – № 9–10. – С. 56–65.
- Фанін І.С. Військово-технічне співробітництво України в процесі розвитку євроатлантичної інтеграції: безпековий вимір : автореф. дис. ... канд. політ. наук / І.С. Фанін. – К., 2010. – 20 с.